

BALLA LORÁND

„MI ÍGY VONULUNK BE A TÖRTÉNELEMBE!”

FEKETE LYUK - EGY KIÁLLÍTÁS

A RENDSZERVÁLTÁSKORI UNDERGROUNDROL

T Marcel Duchamp a piszoárja kiállításával 1917-ben megbotránkoztatva az egész művészvilágot. Egy évszázad elteltével a Kiscelli Múzeum – a francia avantgárd művész munkáját parafrázálva – felépítette és szélesebb kontextusba helyezte az installációt, amely a *Fekete Lyuk*, az egykori underground szórakozóhely egyik közkedvelt szocializációs terének, a korábbi Ganz-fürdő 1960-as években ragadt, fehér-barna metlachipadlóval ellátott művelődési ház pincéje összefirkált, húgyszagú mellékhelyiségének állított emléket. A WC-installáció az emlékezet felidézését célozta, interaktív összetevője pedig, mint egykoron, az egymásnak való üzenés, a falfirka volt.¹

a WC-installáció az emlékezet felidézését célozta, interaktív összetevője pedig, mint egykoron, az egymásnak való üzenés, a falfirka volt

I A kiállítás nyitva tartása alatt számos üzenet került a falra, ezek közül egy ismeretlen szerző műve volt talán a legegyszerűbb és legmegkapóbb: „Mi így vonulunk be a történelembe!” Azaz: ez ma már történelem! A haldokló rendszer koporsójába szöveget ültő budapesti underground tovább él a hajdani szereplők emlékezetén túl a kollektív emlékezetben is. Ha az egykori társaság nem is került még be a történelemkönyvbe, mindenesetre egy múzeumi tárlatban már járt.

I Valóban a bolyongó punkokkal, gruftikkal, rockerekkel és mindenféle szakadt művészekkel tömött *Fekete Lyuk*, a „bűnbarlang”, a lányos anyukák rémálma lenne Budapest jelenkori történetének egy szelete? Hatéves működése olyannyira befolyásolta a város szubkulturális életét, hogy napjainkban tudományos cikkek, előadások és kiállítások emlékeznek meg a hely varázseréjéről, és ismertetik működésének különböző aspektusait. A válasz tehát az, hogy igen.²

I 2018-ban ünnepelték a *Fekete Lyuk* megnyitásának harmincadik évfordulóját. A Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeuma ez alkalommal egy rendhagyó kiállításon mutatta be a szórakozóhely működését.³

a „bűnbarlang”, a lányos anyukák rémálma lenne Budapest jelenkori történetének egy szelete?

[1] A kiállítás kurátora: Balla Loránd, látványtervezői és kivitelezői: Szepessy András és Kiss Tamás.

[2] Tóth Eszter Zsófia: Az emlékezet színterei – a *Fekete Lyuk*. In: Ignác Ádám (szerk.): *Műfajok, stílusok, szubkulturák. Tanulmányok a magyar populáris zenéről*. 2015, 167–168.

[3] *Fekete Lyuk – A pokol tornáca. Budapesti underground '88-'94. Kiállítás a BTM Kiscelli Múzeumban*, 2018. dec. 18.–2019. jún. 30.

az el nem fogadott zenekarok, a perifériára szoruló szubkultúrák, valamint a független underground szcéna színhelye volt

¶ Az 1980-as évek végén a budapesti Külső-Józsefvárosban működött a hely, amely az el nem fogadott zenekarok, a perifériára szoruló szubkultúrák, valamint a független underground szcéna színtere volt. A szórakozóhely létrejöttét a késő Kádár-kori politika gyengülése tette lehetővé. Mégis, hogy engedhették meg egy ilyen hely működését? Mátyás Attila, a rendszerváltozás körüli időszak meghatározó zenekarai, az F. O. System és a Sex Action gitárosa szerint:

„...tehát, ez volt itt a kulcskérdés..., hogy valaki, a Nagy Gyula, vagy nem tudom, ügyesen tálalta az akkori rendszer felé. Azt ne felejtjük el, hogy nagyon komoly ellenőrzések voltak a Lyukban, csak mondom, minden egyes koncertre politikai ellenőr volt kirendelve, egy megfigyelő, aki jelentést adott le minden zenekarról [...] Ennek fényében én arra gondolok, hogy már, talán, egy picit lazulhatott a rendszernek a szigora, meg másikkal, esetleg, hogy levezető szelepként engedték, hogy működhessen. Illetve talán még az, hogy legalább az az illúziójuk volt, hogy egy helyen csoportosul minden olyan ember, minden olyan művészet, amit ők legalább így meg tudnak nagyon jól figyelni lokálisan...”⁴

[4] Balla-interjú Mátyás Attilával.

1989 előtt a hatalom ellenzéki fészkeknek könyvelte el a helyet, s ugyancsak ennek köszönhető az is, hogy a rendszerváltozás utáni években a média „erkölcsi fertőnek” titulálta underground-szcéna színtere volt

¶ A Fekete Lyuk volt a legmegosztóbb szórakozóhely, ami Magyarországon működött a rendszerváltás környékén: az idejéről vendégek és a fellépő zenészek kinézete és életmódja miatt 1989 előtt a hatalom ellenzéki fészkeknek könyvelte el a helyet, s ugyancsak ennek köszönhető az is, hogy a rendszerváltozás utáni években a média „erkölcsi fertőnek” titulálta. A Fekete Lyuk lett a pokol tornáca. Noha a városban léteztek alternatív megnyilvánulásokat befogadó helyek, mint az FMK, a Bercsényi, a Kassák, a Ráday, a Közgáz-klubok, ezek a helyszínek egyetemi/értelmiségi klubokként üzemeltek, ahova nem mehetett be és nem is érezte jól magát bárki. A nagyobb koncerthelyszínek pedig, mint például az Ikarus Művelődési Ház, az Almássy téri Szabadidőközpont és a Petőfi Csarnok, nem működtek klubrendszerben, állandó jelleggel.

¶ Az 1988 elején nyitott Fekete Lyuk is elsősorban értelmiségi alternatív zenei központként indult, de néhány hónap elteltével, a vezetés váltásával a hely lett a főváros egyetlen állandó

sem korábban,
sem bezárása után
nem üzemelt olyan
szórakozóhely,
amely ennyire össze
tudta volna fogni
a szubkultúrákat
és azok képviselőit

jellegű Do It Yourself alapokon működő klubja, amely kitárta kapuját mindenki számára, korlátozások nélkül. A budapesti szubkultúrák gyűjtőhelyévé vált, azaz teret biztosított mindazon zenekarok és közönségük számára, akik az alternatív, a punk, a dark wave, a skinhead vagy a heavy metal műfajokat képviselték. Budapesten az 1980-as évek végén mindenki számára a Fekete Lyuk lett egyszerűen a hely, ahol az önkifejezésnek itthon eddig soha, vagy csak ritkán látott formái bukkan-
tak fel. Sem korábban, sem bezárása után nem üzemelt olyan szórakozóhely, amely ennyire össze tudta volna fogni a szubkultúrákat és azok képviselőit. Onger Péter hajdani lemezlovas szerint a szabadságérzet, a sokszínűség és a közösségformáló erő voltak a klub alapvető tulajdonságai:

„Lementem és azonnal megfogott ez a hely... az emberek és a zene. '88-ban, amikor megnyitott, ez volt az egyetlen hely, és még évekig Közép-Európa legjobb helyének számított. Tulajdonképpen egy kultúrközpont volt. [...] Akinek nem volt jó a rendszer, az többek között lejárt a Lyukba. Mi is elég vegyes felvágott voltunk, tehát, ott punkok voltak, lejártak oda skinheadek is, amíg nem csináltak különösebben balhét, a Gyula leengedte őket, voltak a darkerek, rockerek. Sok réteg képviseltette ott magát, és jól elfért. Nagyon sokan voltak, én is, bevallom őszintén, lementem, elfáradtam, és akkor ott lefeküdtem és a kutya sem szólt hozzám, nem loptak meg, nem raboltak ki, nem vertek össze. Ez nem biztos, hogy más helyen vagy az utcán előfordult volna...”⁵

[5] Balla-interjú
Onger Péter egykori
lemezlovasal.

¶ A Fekete Lyuk olyan együtteseknek is biztosított fellépési lehetőséget, amelyeket más szórakozóhelyeken, művelődési házakban nem vagy nehezen engedélyeztek volna. Néhány közülük a rendszerváltozás utáni években éppen a Lyuknak köszönhetően vált országosan ismertté, mások pedig innen indították külföldi karrierjüket. Itt jelent meg az elsők között hazánkban, ezerkétszáz példányban a Lyukság című underground fanzine, ami elsősorban az underground szcéna újdonságait ismertette. A zenekaroknak próbatermeket biztosítottak, egyszerre akár nyolc együttes is próbálhatott a klubban. Többek között a Balkán Tourist, a Beatrice, a Vágtázó

itt jelent meg
az elsők között
hazánkban,
ezerkétszáz
példányban
a Lyukság című
underground
fanzine, ami
elsősorban
az underground
szcéna újdonságait
ismertette

Cure Club a Fekete Lyukban

Cure Club a Fekete Lyukban

Halottkémek, a Babyline, a Perfect Name, a Trottel, az AMD, a Sex Action és a Sing-Sing is megfordult a Lyuk próbatermeiben.

„Jó kapcsolatunk volt, FO Systemnek én adtam kölcsön a cintányérjaimat, ugye a Sex Actionból Action lett, és én adtam a Zanának a dobjaimat, bementem a stúdióba, és behangoltam neki, akkor csinálták az »Összeomlás« lemezt. A Sudden Special is ott próbált, ők már a VHK után... akkor a Perfect Name próbált még ott. Azokkal is jóban voltunk. Akik innen nagyok lettek, az a Kispál, a Sex Action és a Tankcsapda.”⁶

[6] Balla-interjú Kovács Zoltán „Kiskováccsal”

a Lyuk az underground zenekarok számára stúdiót és kiadót is üzemeltetett

¶ Innen közvetítette Nagy Feró híres rádióműsorát, a Garázt, továbbá a Lyuk az underground zenekarok számára stúdiót és kiadót is üzemeltetett. Jó néhány együttes zenei anyaga a Fekete Lyuk Hangja gondozásában látott napvilágot. A magyar szórakozóhely és a gulyáskommunizmus undergroundjának híre gyorsan elterjedt Európában és az Egyesült Államokban; a New York Times, a New Musical Express, a The Rolling Stone Magazine vagy éppen a Stern rendszeresen cikkezett a magyar klubról.

A KIÁLLÍTÁS

¶ Az egykori klubvezető, Nagy Gyula javaslatára a Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeuma felkarolta a Fekete Lyuk-kiállítás ötletét, és az újonnan kialakított, körülbelül négy száz négyzetméteres kiállítóteremben, az úgynevezett sziklapincében tervezte a szórakozóhely történetének bemutatását. A kiállítás koncepciójának kidolgozása a tárgyak gyűjtésével indult, a továbbiakban pedig a kurátori munkában nélkülözhetetlennek bizonyult a volt klubvezető közreműködése, aki a múzeum rendelkezésére bocsátotta gyűjteményének több száz fotóját, plakátját, a klubbal kapcsolatos relikviáit, audio- és videokazettáit, zenekaros pólóit stb.⁷ A kiállításrendezési lehetőségek feltérképezését követte a tárlatot beharangozó két reklámfilm készítése, illetve megannyi internetes felhívás a szórakozóhellyel kapcsolatos tárgyananyag-gyűjtésre. Noha nem mindenki fogadta örömmel a kiállítás

nélkülözhetetlennek bizonyult a volt klubvezető közreműködése, aki a múzeum rendelkezésére bocsátotta gyűjteményének több száz fotóját, plakátját, a klubbal kapcsolatos relikviáit, audio- és videokazettáit, zenekaros pólóit stb.

[7] Sajnálatos módon Nagy Gyula a kiállítást már nem érte meg, egy hónappal a megnyitó előtt, rövid betegség után elhunyt. A kiállítás olyannyira fontos volt számára, hogy a kórházból is tartotta a kapcsolatot a kurátorral a tárlat ügyeivel kapcsolatban.

június 29.

Szerda - 2000 - 0400
Csütörtök - 2000 - 0400
Péntek - 2000 - 0400
Szombat - 2000 - 0400
Vasárnap - 1700 - 0400

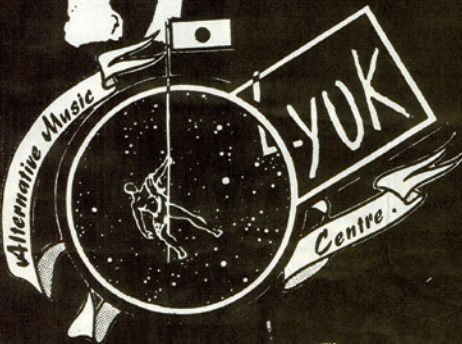
'91

BLACK HOLE

VÁGTÁZÓ

HALOTTKÉMEK

VÓRÓSMARTY MŰVELŐDESİ HÁZ
Budapest, VIII. Gólgóta u. 3.
Telefon: 113-06-07, 113-78-40
A koncertek után és előtt Alternatív
Zenei Játék

Vezeti: NAGY GYULA

VÁGTÁZÓ HALOTTKÉMEK

ÉS RITUÁLIS SZÍNHÁZA

ALTERNATÍV
ZENE!
VÁTEKOK
NAGY
GYULA

F.O. SYSTEM

MÁRC 4 20^h

— SZÍNHÁZTEREM —

LYUK-AS NAPOK

ÉVES A:

1 éves a Lyuk! A Lyukas napok plakátja

rendezésének ötletét, többnyire mégis pozitívnak bizonyult a fogadtatás.

A KONCEPCIÓ

¶ A kiállítótérnek kiszemelt zegzugos kiscelli sziklapince kialakítása, valamint a tárlat megjelenése és látványvilága idézte meg leginkább a Fekete Lyuk atmoszféráját. A kiállítás tudományos-népszerűsítő módszerrel igyekezett bemutatni az egykori szórakozóhely történetét, a rendezőcsapat több helyen azonban képzőművészeti formákkal is kísérletezett. A hely megidézését szolgálta többek között az az installáció is, amely a szórakozóhely egyik legfontosabb közösségi terét mutatta be: a már említett mosdót. Azt a mosdót, amelyiknek megközelítése egy-egy teltházass koncert alkalmával sokak számára lehetetlen kalandnak bizonyult. A kor szokásának megfelelően sokan a koszos, összefirkált mosdóban itták meg a sarki közértben vásárolt és a klubba becsempészett szeszes italokat, mások meg ott szipuzták a csavarlazítójukat (vagy 1989 után itt szívták el vadkenderjüket), és ugyanez volt a hely, ahol egy-egy, a koncertteremben létrejött románcot mámoros szex válthatta.

a kor szokásának megfelelően sokan a koszos, összefirkált mosdóban itták meg a sarki közértben vásárolt és a klubba becsempészett szeszes italokat, mások meg ott szipuzták a csavarlazítójukat (vagy 1989 után itt szívták el vadkenderjüket), és ugyanez volt a hely, ahol egy-egy, a koncertteremben létrejött románcot mámoros szex válthatta

„...mondjuk a végé az undorító volt. Mindig, először otthon, azután a parkban el kellett végezned a dolgodat..., ha be akartál jutni, óhatatlanul fel kellett löknöd a másikat. 16 évesen egy 23 éves szakadt, részeg vagy beállt embert odébb lökni, azért ahhoz nem volt nagy bátorság.”⁸

[8] Balla-interjú Ágai Péter Zsolttal.

¶ Átütő erejű emléknek bizonyult a kiállítás fő terében felállított, a Fekete Lyuk egykori hatméteres falfestményének rekonstrukciója, amelyet az eredeti kreációt készítő festőművész, Szilágyi Zoé újra megfestett a Kiscelli Múzeumban, illetve a kiállítás megnyitóján egy performance keretében, ünnepi hangulatban fejezte be a látogatók előtt. Kihagyhatatlan a lyukas narratívából a hely egyik kultikus építménye, a koncertterem közepén lévő oszlop körül Gerhes Gábor képzőművész által 1988-ban épített, csillag alakú betonülőke, amelynek

a Fekete Lyuk egykori hatméteres falfestményének rekonstrukciója

másolatát a rendezők a kiállítótér filmvetítőtermében építettek meg. Harminc évvel később a hely egyik bejárása során Bajtai Zoltán „Barangó”, a QSS nevű formáció frontembere mosolyogva emlékszik vissza:

„...erre emlékszem, itt lehetett aludni, ha elfáradt az ember, én is sokszor aludtam itt. Emlékszem is, hogy arra ébredtek, hogy ezeket a [sokszínű] csempéket látom magam előtt, s azonnal tudtam, hogy a Fekete Lyukban vagyok.”⁹

[9] Balla István–Csányi Nikolett: Amikor a fideszesek is a „pokol tornácán” söröztek – 30 éve nyílt meg a Fekete Lyuk, HVG, 2018. dec. 14. Interjú Bajtai Zoltánnal (Barangó).

ORAL HISTORY

¶ A kiállítás gerincét a személyes emlékezet, a szubjektív tapasztalatok adták. Az orális történelem módszerének segítségével megszólalt a Fekete Lyuk életének számos egykori szereplője: zenészek, képzőművészek, fotográfusok, filmrendezők, újságírók, a hely hajdani alkalmazottai és törzsvendégei. Budapestről vagy vidéki városokból, külföldről – Luxemburgból, Londonból, Berlinből és Seattle-ből – elevenítették fel emlékeiket a hely underground koncertjeiről és nonkonformista vendégeiről, avantgárd művészeiről és rendhagyó performance-airól, sajtóságos kulturális eseményeiről egy többórás oral history interjúsorozatban. Többüket bevontunk a kiállítás rendezésébe is, illetve értékes emléktárgyakat, relikviákat kölcsönöztek a kiállításhoz.

¶ Grandpierre Attila és Soós Lajos „Szónusz” a VHK-ból, Leskó Gábor „Lecsó” a PUF-ból, Nagy Feró, Legát Tibor a Kézi Chopinból, Bajtai Zoltán „Barangó” a QSS-ből, Víg László „Vigi” az Aurórából, Kovács Zoltán „Kiskovács” az AMD dobosa és a szórakozóhely lemezlovasa, Rupaszov Tamás a Trottelből és a „Lyukság” fanzine főszerkesztője, Bánkuti András fotográfus, Dér András és Dettre Gábor filmrendezők, Reinitz Attila kidobó és felesége Reinitz Ildikó pénztárosnő, valamint számos zenész, művész és törzsvendég elevenítette fel saját tapasztalatait ezekből az évekről. Így talán nem túlzás az az állítás, hogy valójában az egykori szereplők mutatták be a szórakozóhely történetét a Kiscelli Múzeumban

valójában az egykori szereplők mutatták be a szórakozóhely történetét a Kiscelli Múzeumban

perspektívából, az 1990-es évek elektrotechnikáját felidéző képcsöves televízió-készülékeken.

A KEZDETEK

1987-ben a legendás Kontroll Csoporthól alakult Balkán Tourist zenekarnak a Vörösmarty Művelődési Ház tornyába került a próbaterme. Tagjai Nagy Gyula helyi népművelő közbenjárására megszervezték a művház nagytermében a nagyszerű Déjà vu Revü avantgárd produkciósorozatát

¶ A Fekete Lyuk egyes történeteit a kiállítás tematikusan mutatta be. Az első két blokk fotók és plakátok segítségével ismertette az alapötletet és a működés kezdeteit. 1987-ben a legendás *Kontroll Csoporthól* alakult *Balkán Tourist* zenekarnak a Vörösmarty Művelődési Ház tornyába került a próbaterme. Tagjai Nagy Gyula helyi népművelő közbenjárására megszervezték a művház nagytermében a nagyszerű *Déjà vu Revü* avantgárd produkciósorozatát, amelyben többek között olyan művészek vettek részt, mint Bárdos-Deák Ágnes, Gasner János, Kamondy Ágnes, Király Tamás, Kirschner Péter, Kiss Erzs, Kistamás László, Lehoczky Károly, Menyhárt Jenő, Müller Péter, Ocztos István és Pajor Tamás.

¶ Néhány hónappal később a *Balkán Tourist* és a 2. *Műsor* együttesek tagjai fellépőként megismerkedtek a zürichi Rote Fabrik nevű alternatív hellyel, amelyet a Svájci Szociáldemokrata Párt tartott fenn az underground megnyilvánulások számára, ám egyfajta autonóm kultúrcentrumként működött. A nyolcvanas évek volt a nyugat-európai és az észak-amerikai foglalt-házak és autonóm közösségek legintenzívebb korszaka. Az egykori gyárépület mintájára néhány hónappal később, kiegészülve baráti társaságukkal, Nagy Gyula népművelő támogatásával, önkéntes munkával létrehozta a Ganz-MÁVAG Vasas Ifjúsági Klubban egy alternatív zenei központot. Ez volt a Fekete Lyuk, az autonóm közösségek magyar változatának színtere, a gulyáskommunizmus szubkultúráinak első állandó szórakozóhelye.

a Fekete Lyuk, az autonóm közösségek magyar változatának színtere, a gulyáskommunizmus szubkultúráinak első állandó szórakozóhelye

DIZÁJN

¶ A Fekete Lyuk látványvilágában nem maradt el a kor meghatározó klubjaitól, sokszor a közép-európai CBGB-ként

Részlet a kiállításból, Szilágyi Zoé Fekete Lyukban alkotott fafestményének újrakonodolt változata

Részlet a kiállításból
Bánkuti András fotói a Fekete Lyukból

említették a budapesti szórakozóhelyet – s nem csupán kinézete miatt, mivel sajátos atmoszférájának híre már a múlt rendszerben átlépte az ország határait. Egy évtizeddel korábban a New York-i szórakozóhely számított a punkvilág epicentrumának, a nyolcvanas évek végén pedig a VIII. kerületi művház alagsora volt Közép-Európa szenzációja, a térség egyik legprogresszívebb helye. Az alacsony belmagasság, a zegzugos termek, az összefirkált és graffitis falak, a lezajlott események plakátmaradványai, a piszkos mellékhelyiség megfeleltek a nyugati underground klubok „legszigorúbb” követelményeinek is. A hely lepusztult mivoltában vonzotta a fiatalokat, ott belekóstolhattak a „nyugati dekadenciába”. Lényeges különbség tátongott a nyolcvanas évek első felében a szubkulturális megnyilvánulásoknak teret biztosító művházak steril környezete és a Ganz Művelődési Ház pincéje között.

¶ A kiállítás külön blokkja foglalkozott Dóka Attila „Jimmy” és Szilágyi Zoé figuratív szürrealista festőművészek munkásságával. Eredeti festmények, kép- és fotóreprodukciók segítségével a látogató bepillantást nyert a Fekete Lyuk belső dizájnja. A nyolcvanas évek „új vad” festészete képviselőiként Zoé és Jimmy alakították ki a hely színvilágát, s két hét leforgása alatt kifestették a szórakozóhely termeit. Ezzel Pernecky Géza művészettörténész véleménye szerint a *Fekete Lyuk* a később Budapest brandjévé váló romkocsmák előfutárának tekinthető.¹⁰ A szórakozóhely belsőépítészetéhez hozzátett Rajk László Kossuth-díjas építész is, aki megtervezte a ma is használatban levő bárpultot.

a nyolcvanas évek
„új vad” festészete
képviseelőiként
Zoé és Jimmy
alakították ki a hely
színvilágát

„...nem volt ott dizájn, bepiáltunk, beszívtunk, és ami jött...”¹¹

PLAKÁTOK ÉS ZENEKAROK

¶ A Fekete Lyuk plakátjait elsősorban Lehoczki Károly és Botka Tibor tervezte. A két grafikus a Vörösmarty Művelődési Ház alkalmazásában állt. Rajtuk kívül önszorgalomból Borostyán Pál, Barcsik Géza, Pálinkás Szűcs Róbert és az együttesek

[10] Pernecky Géza: *Budapesti faliképek liter@* 2018. szept. 8. <https://litera.hu/irodalom/publicisztika/pernecky-geza-budapesti-falkepek.html>.

[11] Jim „A Kód” Dóka Attila (1962–2008) interjú: https://index.indavideo.hu/video/Jim_AKOD_Doka_Attila_1962-2008b.

a nyolcvanas
évek végén a
Fekete Lyukban és
körülötte üzemelt
a földalatti
plakátkészítés
egyik legfontosabb
műhelye
Budapesten

egy-egy tagja által tervezett csaknem kétszáz koncert-, film- és egyéb plakát dokumentálja, hogy a nyolcvanas évek végén a Fekete Lyukban és körülötte üzemelt a földalatti plakátkészítés egyik legfontosabb műhelye Budapesten. További néhány száz fényképpel kiegészítve, ebben a blokkban bepillantást nyertek a látogatók a szórakozóhely diverzifikált programfelhozatalába is.

„...annak a korszaknak az egyik legnagyobb jellemzője volt, hogy szinte minden falfelületen ragasztva voltak az aktuális havi plakátok, hogy melyik zenekar hol játszik. Tele volt a város. Mi is volt, hogy mentünk a kezdetekben, és ragasztottuk, hogy F.O., meg fűjtük fel a falakra, és aztán meg rohanás. A közönséget folyamatosan építettük, és ők meg követtek, jöttek utánunk, de azért a Fekete Lyukba mindig visszajöttünk, mert az volt a fészek, ahonnan elindultunk.”¹²

[12] Balla-interjú Máttyás Attilával.

¶ Itt volt rendszeres fellépő a VHK, a Sziámi és a Beatrice, az Auróra, az F.O. System és az AMD, és itt kapott fellépési lehetőséget a Pál Utcai Fiúk, a Kispál és a Borz, a Tankcsapda és a Sex Action. Magyarországon először a Lyukba jöttek (Rupaszo Tamás szervezésével) olyan híres alternatív és punkzenekarok, mint az amerikai Fugazi, a DOA és a Nomenso, a brit Chumbawamba, UK Subs és Archbishop Kebab vagy a francia Parabellum. Az intenzív kulturális élet csaknem 650 zenekar fellépésében nyilvánult meg, a koncerteken kívül pedig az itt rendezett képzőművészeti kiállítások, divatbemutatók, performance-ok, filmvetítések és színi előadások 1988 és 1994 között egymillió vendéget vonzottak a szórakozóhely felmérése szerint.¹³

az intenzív
kulturális
élet csaknem
650 zenekar
fellépésében
nyilvánult meg,
a koncerteken
kívül pedig
az itt rendezett
képzőművészeti
kiállítások,
divatbemutatók,
performance-ok,
filmvetítések
és színi előadások
1988 és 1994
között egymillió
vendéget vonzottak
a szórakozóhely
felmérése
szerint

[13] Tóth, i. m. 168.

„CSINÁLD MAGAD” ÖLTÖZÉK

¶ Az anyaggyűjtési felhívásoknak köszönhetően számos saját készítésű ruhát kaptunk a régi együttesektől és vendégektől. Így lehetővé vált, hogy külön blokk foglalkozzon a subkultúrák öltözékével. Az egyes underground irányzatokhoz

Részlet a kiállitásból, a Király Tamás által Berlinben és a Fekete Lyukban, 1988-ban bemutatott kollektívó két szettje

a Vágtázó
Halottkémek
zenekarnak,
az underground
legnagyobb
„sztárzenekarnak”
volt a legfontosabb
a vizuális látvány
megteremtése
koncert közben

tartozóknak a többségi társadalom normáitól való eltérési szándéka az öltözködésben is markánsan megmutatkozott. A Vágtázó Halottkémek zenekarnak, az underground legnagyobb „sztárzenekarnak” volt a legfontosabb a vizuális látvány megteremtése koncert közben.

„Én kitaláltam azt, hogy legyen egy olyan fellépőruhám, amiben abba a világba bele tudok helyezkedni, ahogy a zene bennem él. Annak a zenének a világát egy kicsit megjelentse a ruhám. Volt például egy szatén ruhám, piros csíkokkal, amelyek ki voltak varrva, mint egy villám, cikcakkos volt az alja, piros lángnyelvekkel körbevarrva, a hátán pedig két méter hosszú piros róka farkok szerű valami, ami nagyon jól mutatott, ha rohagáltam a színpadon, és általában rohagáltam. [...] Volt például olyan is, csak egyszerűen egy fehér ing, amire rávarrtak a barátaim vagy barátnőim egy kis hálót, amibe belefért egy kétkilós élő hal. Az ott csapkodott koncert alatt, és hát mozgás közben éreztem, hogy hal is mozog... egy nagy szívdobogássá változott, ahogy a szegény hal csapkodott.”¹⁴

[14] Balla-interjú
Grandpierre
Attilával
és Soós Lajossal.

¶ Ahogy a zenekiadásban, itt is a függetlenségre, a tömegtermelésből való különállásra törekedtek. A „Csináld magad!”-gondolat jegyében ruháikat jellemzően maguk készítették vagy alakították át, tették egyedivé. Feliratok, üzenetek, aláírások, rajzok jelentek meg rajtuk, emellett szándékosan roncsolták is őket, hogy használnak tűnjenek. Ezáltal akartak különbözni a rendezett, „átlagos” megjelenésű többségtől, akik számára az új, tiszta öltözék volt a norma.

a „Csináld
magad!”-gondolat
jegyében ruháikat
jellemzően maguk
készítették vagy
alakították át,
tették egyedivé.
Feliratok, üzenetek,
aláírások, rajzok
jelentek meg
rajtuk, emellett
szándékosan
roncsolták is őket,
hogy használnak
tűnjenek

„...minden [zenei] stílusnak megvannak az attribútumai, a különösségei, a jellemzői, a Fekete Lyukban nagyon jól lehetett látni, hogy ki punk a taréjjal, hogy ki másféle módon underground, ki skinhead – akik eleinte voltak –, s kik voltak például a darkok... a gruftik, akik a Cure, Depeche Mode vonalából jöttek, tehát fekete ruha, fekete haj. Abban az időszakban mi nagyon komolyan vetjük, hogy aki a dark-wave-t csinálja vagy hallgatja, az hozza azokat a jellemzőket és úgy jelenik meg, ahogy az hozzá tartozik. Sokszor poénkodtunk, hogy annyira komolyan vesszük, hogy otthon koporsóban kéne aludni.”¹⁵

[15] Balla-interjú
Mátyás Attilával.

Részlet a kiállításból, a szubkultúrák öltözéke

KIRÁLY TAMÁS

¶ Király Tamás visszajáró vendég volt a Fekete Lyuk első szakaszában, baráti köre a nyolcvanas évek underground fiataljából állt. A szórakozóhely szellemisége egybevágott a művész nézeteivel. Már a nyitás évében, 1988-ban itt mutatta be többek között az egyik leghíresebb, erős rendszerkritikát megfogalmazó szettjét, melyhez a modell a Parlament kupoláját ábrázoló kalapot viselt, csúcán a vörös csillaggal. Ez a kollektív szerepelt Nyugat-Berlinben, a *Dressater* című, avantgárd divattervezők közreműködésével, Claudia Skoda által rendezett nagyszabású bemutatón, ahol jelen volt többek közt Vivienne Westwood, és amire egyedüli kelet-európaiként Király kapott meghívást, és amely világhírt hozott számára.¹⁶

már a nyitás évében, 1988-ban itt mutatta be többek között az egyik leghíresebb, erős rendszerkritikát megfogalmazó szettjét, melyhez a modell a Parlament kupoláját ábrázoló kalapot viselt, csúcán a vörös csillaggal

„...ő magának a divatnak azt a részét [kultiválta], ami különleges, performance jellegű, a test és a ruha kapcsolatát. Tehát ő speciális viszonyban volt a divattal. Az underground világban, tulajdonképpen Tamásnak, a Fekete Lyuknak és ez az egész szubkultúrának... bizonyos embereknek ez volt a lételeme, ebből táplálkoztak. [...] Azóta sem volt olyan komplex összefonódás úgymond a film, a fotóművészet, képzőművészet, a zene és a divat között. És maguk az emberi kapcsolatok nagyon fontosak voltak, hiszen ez a szubkultúra rendszeresen találkozott a Fekete Lyukban... Egy megjelenség a Fekete Lyukban, [amikor] egy Király Tamásnak a baráti köre és a csapata elkezdett ott vonulni, és voltak ruhák... nem mindig extrém ruhák, csak egy kicsit nem olyanok, mint a többi, és akik kísérték a Tamást, azok is bizonyos stílusban voltak felöltözve, plusz a Tamásnak volt egy extra kisugárzása, és még egy-két modell is be volt öltözve, s ez adott egy extra megjelenést, hogy tulajdonképpen emelte az egész estnek az ázsióját, nívóját...”¹⁷

[16] A Fekete Lyuk-kiállítást követően, a Ludwig Múzeumban bemutatták Timár Katalin rendezésével Király Tamás divattervezői munkásságát – többek közt a Kiscelli Múzeumban kiállított szetteket is. LUMU, Király Tamás. *Out of the Box*. 2019. júl. 12.–sept. 15.

[17] Balla-interjú Almási Jonathan Csabával.

¶ Király Tamás fiának, Iliásznak köszönhetjük annak a két ruha-installációnak a bemutatását, amelyek szerepeltek a berlini eseményen. Almási Jonathan Csaba divatfotográfus, a művész egykori tanítványa jóvoltából számos eddig ismeretlen fotóval tudtuk bemutatni Király Tamás e korszakát és kapcsolatát a Fekete Lyukkal Csaba és Iliász interjúj kíséretében.

számos eddig ismeretlen fotóval tudtuk bemutatni Király Tamás e korszakát és kapcsolatát a Fekete Lyukkal

Party a Fekete Lyukban tartott divatbemutató után, 1988. július 7. Az előtérben Király Tamás táncol egy modelljével
Almási Jonathan Csaba fotója

¶ Külön termeket kapott két fotográfus, Urbán Tamás és Bánkuti András, akik 1988 és 1993 között több szociofotó-sorozatot készítettek a hely vendégeiről, megismertetve a többségi társadalmat a budapesti földalatti élet egy szegletével.

„Igazából régebben hallottam a klubról... A nyolcvanas évek közepén én fényképeztem a punkok életét Budapesten, és egy-ketten később lejárkáltak a Fekete Lyukba. Én '93-ban a Reformnál voltam és minden héten kellett csinálnunk egy érdekes, jó képriportot, és úgy döntöttem, hogy akkor nekiállok a Fekete Lyuknak, mert érdekes és úgy gondoltam, hogy valamennyire ismerem a klímát, amelyikben dolgoznom kell. [...] Nem is volt soha probléma, teljesen normális emberek voltak, néha egy picit ittasabbak a kelletnél, de amúgy kedvesek, normálisak.”¹⁸

[18] Balla-interjú Bánkuti Andrással.

¶ A hely szellemének felidézésben fontos forrásértékkel bír – egy külön szobában teljes egészében bemutatva – Dér András 1993-as, *Árnyékszázad* című filmje, amelyet nagyrészt a Fekete Lyukban forgatott, s amely egészen közletről reflektál a rendszerváltozáskori drokkultúrára. A film egyes hívatásos színészei mellett – mint például a főszereplő Pauer Henrik, a *Neurotic* zenekar volt tagja, valamint az amerikai Michael Mehlmann, a „*Kalapos*” rendőr megtestesítője – igazi panteonja az underground halottainak, nincs közöttünk már Dóka Attila „Jimmy,” a nonkonformista szürreál festőművész, Ferenczy Tibor „Sotár”, a kispesti kemény punk, az AMD énekeese, a tetőtől talpig teletetovált „Pillangó”, a Sziámi egyik énekeese,¹⁹ Kelényi Krisztián Tódor, a *NapNap Fesztivál* ötletgazdája és az *Egocentrum* egyik indítója, amely „romjain” alapították később a *Cirko-Gejzír* artmozit, Gémes János „Dixi,” aki nem szorul bemutatásra a budapesti undergroundban ott-honosan mozgóknak, Gasner János, az *Art Deco* és a *Sziámi* gitáros-zeneszerzője.²⁰

Dér András 1993-as, *Árnyékszázad* című filmje, amelyet nagyrészt a Fekete Lyukban forgatott, s amely egészen közletről reflektál a rendszerváltozáskori drokkultúrára

igazi panteonja az underground halottainak

„...valami elképesztő flash volt, mintha egészen más világba érkeztem volna. [...] Ahogyan keveredett ott a különböző alternatív

[19] A Fekete Lyuk-kiállítás után „Pillangó” életéről Virágölgyi István külön kiállítást rendezett Urban Tamás képei alapján a Capa Központban: *Urban Tamás: Felesleges Pillangó*, 2020. jún. 7.–aug. 23.

[20] Szőnyei Tamás: *Pogo a könyvespolc előtt*, *Filmvilág*, 2012. 8. sz., 29.

stílus, a punktól a new wave-en át egészen a skinheadig, érdekes, sajátos szubkultúra volt ott jelen, és az egésznek volt egy olyan felzabarázó, szabadságérzete, szabadhangulata – az volt a szabály, hogy nincsenek szabályok. A söröspult, a kidekorált falak, a graffitik, a zenék, amik megszólaltak, ezek mind egy friss erőt sugároztak, miközben az egésznek volt egy dekadens hangulata is. [...] Nagyon gyorsan eldöntöttem, hogy itt én filmet akarok készíteni. Ahogy kezdtem megismerkedni a tőlem távol eső rétegbéli fiatalokkal, és kiderült, hogy mi mozgatja őket, és ez nagyon izgatott, hogy mi minden van bennük. Elképesztő kincsek voltak bennük, ilyen lefojtott dolgok. Borzasztó elégedetlenek voltak azzal, ami a felszínen mozog, abszolút elutasították azt a világot, amiből lemenekültek ebbe a lyukas kultúrába. [...] Amikor kiderült, hogy ki vagyok, mi vagyok, kialakultak nagyon jó kapcsolatok, s nagyon nyitottakká váltak, főleg azért, mert hallatlan exhibicionizmus volt bennük a művészetek iránt, verset írtak, novellát írtak, festettek, grafikáztak, fotóztak, filmeztek, ezer módon próbálták magukat valamilyen módon kifejezni, exponálni, s ez, ha úgy tetszik kapóra jött nekem, ez a fajta nyitottság.”²¹

[21] Balla-interjú Dér Andrással.

¶ Az Árnýékszázad mellett Dettre Gábor és Varga Ágota A holnap érdeklődés hiányában elmarad című dokumentumfilmjét is bemutatottuk. A film a magyarországi gruftik világával foglalkozik, s amelyet szintén részben a Lyukban forgattak, számos törzsvendég szereplésével.

INCONNU, FÜGGETLEN SZÍNPAD, ÉPÍTÉSZEK – KULTURÁLIS ELŐZMÉNYEK

¶ A következő szobában jelenítődött meg az INCONNU-csoport és a Független Színpad kapcsolata a Fekete Lyukkal, valamint az 1909-ben épült épületegyüttes története és a művelődési ház kulturális előzményei. A Magyar Királyi Állami Vasgyárak (korábban MÁV Gépgyár, majd MÁVAG) 1909-ben kezdte meg alkalmazottai számára kőbányai telephelye közvetlen közelében egy új munkáslakótelep építését. Lipták Pál építész, a vasbetonépítés specialistáját bízták meg,

a Magyar Királyi Állami Vasgyárak (korábban MÁV Gépgyár, majd MÁVAG) 1909-ben kezdte meg alkalmazottai számára kőbányai telephelye közvetlen közelében egy új munkáslakótelep építését

Részlet a kiállításból.
Úrhán Tamás fotói a Fekete Lyukból

munkáskolónia
középpontjában
álló, a víztoronnyal
és a kéményekkel
egybeépített,
impozáns vasbeton
épület

A telephez kapcsolódó kulturális funkciók legnagyobb részének a munkáskolónia középpontjában álló, a víztoronnyal és a kéményekkel egybeépített, impozáns vasbeton épület adott otthont. A földszintet az előcsarnok és egy vendéglő foglalta el, a félemelet kisebb termeinek egyikében a tisztviselők társasköre, az emeleten a gyár étterme volt (az oldalhajókban az ételmelegítésre szolgáló gázrezsókkal). Az étterem hatalmas, reprezentatív, háromhajós csarnokában tartották a nagyobb ünnepeket, a csatlakozó kisteremben a későbbi években filmvetítések rendeztek. A második emeleten az önművelődési körök, a harmadikon a vívóterem és a birkózóhelyiség kaptak helyet. Az épület alagsorában a gép- és kazánház mellett helyezték el a gőzfürdő sokszögű melegmedencéjét, oldalt egy kisebb hidegmedencét, szaunakamrát, valamint kádfürdő kabinokat, a kapcsolódó zuhanyozókat, masszázst és öltözőt.²²

¶ Az 1970-es években a művelődési házak ingerszegény kulturális élete új utak és helyszínek keresésére készítette az avantgárd törekvéseket. Mindenekelőtt szükséges megemlíteni Papp Tamás népművelőnek, az avantgárd zenék és a progresszív művészetek egyik legprominensebb pártolójának munkásságát a Vörösmarty Művelődési Házban. A 1970-es évek második felétől Papp meghívta Maurer Dórát a Józsefvárosi Képzőművész Kör irányítására, majd Erdély Miklóst a Szobrász Kör vezetésére, ők együtt létrehozták a Kreativitási Gyakorlatok szakkört. Szintén Papp Tamás támogatásával működhetett a Dobos Gábor vezette Dziga Vertov Fotó- és Filmszakkör és a Najmányi László vezette Kovács István Stúdió név alatt futó alternatív színház is. A Vörösmarty Művelődési Házban 1977-ben *Utópia* címmel előadás-sorozatot rendeztek, így többek közt Erdély Miklós a filozófiai utópiákról tartott előadást, Beke László a művészeti, Rajk László és Szűcs Zsuzsa az építészeti és Molnár Gergely a rockutópiákról beszélt.²³

¶ A Független Színpad egy önálló és szabad, független művészi társulás volt, azzal a céllal, hogy ne csupán színműveket mutasson be és játsszon, hanem az is, hogy tanulmányozza, újraértelmezze a mű és a színész, a színész és a néző viszonyát.

[22] Branczik
Márta: *Fekete Lyuk*
– *A pokol tornáca.*
Teremszöveg.

a 1970-es évek
második felétől
Papp meghívta
Maurer Dórát
a Józsefvárosi
Képzőművész Kör
irányítására, majd
Erdély Miklóst
a Szobrász Kör
vezetésére, ők
együtt létrehozták
a Kreativitási
Gyakorlatok
szakkört

[23] B. Nagy Anikó:
Fekete Lyuk
– *A pokol tornáca.*
Teremszöveg.

Az egykori gyárépület mintájára néhány hónappal később, kiegészülve baráti társaságukkal, Nagy Gyula népművelő támogatásával, önkéntes munkával létrehoztak a Ganz-MÁVAG Vasas Ifjúsági Klubban egy alternatív zenei központot.

1989-ben egy fiatal színészcsapat Ruszt József vezetésével kivált a Szegedi Nemzeti Színház társulatából, hogy saját akaratára szerint dolgozhasson a továbbiakban. 1990-ben Molnár Zoltán igazgató meghívására a Független Színpad beköltözött a Vörösmarty Művelődési Ház egykori kaszinójának parkettás termébe. Az anyagi szempontból nehéz kezdeti időszakot követően a társulatot fölkarolta a fővárosi önkormányzat, amely ettől fogva anyagilag támogatta működését. A színtársulat a kísérletező műhelymunka mellett felvállalta azt a missziót, hogy nem csak a játszóhelyein, hanem iskolákban is rendszeresen foglalkozik az ifjúság irodalmi, illetve színházi nevelésével. Előadásokat tartottak tornatermekben, menzában, folyosókon, színpad nélkül a nézők között, jelmezek nélkül, minimális eszközökkel. Az alternatív színház első négyévi működése alatt összesen 525 előadást tartott, többek közt a Fekete Lyuk koncertterében. 1993 márciusában Ruszt József színházi tevékenységét Kossuth-díjjal honorálta a magyar állam.

az alternatív
színház első
négyévi működése
alatt összesen
525 előadást
tartott, többek
közt a Fekete Lyuk
koncertterében

„Ezt a »mecsetet« még Ganz Ábrahám építtette valamikor a századforduló táján a Ganz-gyár mellé, egy szép kolónia közepére a saját munkásainak. [...] Itt működik a pincehelyiségek egyékében a »hírhedt« Fekete Lyuk, amely nemcsak festése miatt fekete, hanem azért is, mert alapítói a kozmoszban rejtélyesen sötétlő Fekete Lyukról nevezték el. [...] Alternatív zene szól itt, »alternatív meggyőződésű vagy érzelmű« fiataloknak...”²⁴

¶ Az INCONNU csoport egy ellenzéki akcionista művészcsoport volt, amelyet Bokros Péter, Csécsey Mihály és Molnár Tamás alapított Szolnokon, 1978-ban. Az 1980-as években Pálinkás Szűcs Róbert, Philipp Tibor és Serfőző Magdolna is csatlakozott hozzájuk. A fővárosba való költözésük után kapcsolódtak

[24] Mecsét a Golgota utcában. Egyéves a Független Színpad. Szeged, 1989. dec. 12. – Budapest, 1990. dec. 12., 14–15.

a szórakozóhely vezetője és több törzsvendége részt vett az ICONNU Csoport kopjafaállító akciójában a 301-es parcellában, amikor is 1988–89-ben a csoport tagjai 301 darab fejfát állítottak az 1956-os forradalmárok tiszteletére az Újköztemetőben

a demokratikus ellenzékhez, s legfőképpen rendszerellenes performance-okat rendeztek, amiért az államhatalom folyamatos zaklatásainak, sorozatos letartóztatásoknak voltak kitéve. A Fekete Lyuk megnyitotta kapuját a művészcsoport előtt, az alternatív szórakozóhelyet és az ellenzéki művészcsoportot Pálinkás Szűcs Róbert kötötte össze, aki – politikai tevékenysége mellett – elkötelezett híve volt az underground zenei és művészi önkifejezésnek, többek közt Király Tamás asszisztenseként dolgozott divatbemutató-performance rendezéseiben, valamint szintén asszisztense volt Dér Andrásnak az *Árnyékszázad* című film készítésében. Közvetítésével valósult meg, hogy a szórakozóhely vezetője és több törzsvendége részt vett az ICONNU Csoport kopjafaállító akciójában a 301-es parcellában, amikor is 1988–89-ben a csoport tagjai 301 darab fejfát állítottak az 1956-os forradalmárok tiszteletére az Újköztemetőben.

„...’88-ban volt, amikor kitaláltuk először, hogy kopjafát állítunk a 301-es parcellába, Rákoskeresztúron. Az első június 16-án lett volna felállítva, de azt a rendőrség lefoglalta, és akkor ’88. november 4-én a forradalom leverésének évfordulóján sikerült ezt a fejfát elhelyeznünk... és akkor kitaláltuk, hogy a következő évre, ’89. június 16-ára még jelentősebb projektbe kezdünk, s háromszáz-valahány kopjafával... megszórjuk kopjafával a 301-es parcellát. A Lyukban tudtak erről, nem volt titok, hogy erre készülünk. Amikor elkészültek a fejfák, a Nagy Gyula, a Lyuknak a vezetője még szólt egy-két haverjának, és ők is jöttek ki a 301-es parcellába beásni a kopjafákat.”²⁵

[25] Balla-interjú Pálinkás Szűcs Róberttel.

EMLÉKEZET

¶ A rendszerváltás utáni bizonytalan társadalmi-politikai helyzetben még élénk volt az élet a Fekete Lyukban, később azonban fokozatosan elveszítette a vonzerejét, sorra nyíltak meg a városban a konkurens helyek, amelyek elcsábították a közönség egy részét. Az underground lassan és visszafordíthatatlanul elindult a specializálódás útján, a többpártrendszerrel

ABLAK A JÖVŐRE

body happening performance photo film video music poem

**AZ INCONNU CSOPORT 10 ÉVES
TALÁLKOZÓJA 88.MÁJUS 1-ÉN
A FEKETE LYUKBAN 20~KOR**

GANZ MŰV.
VIII.KER.
GOLGÓTA U.

LYUK MOZI LYUK

VIII. GOLGOTA U. 3.

minden csütörtökön 20⁰⁰ TOL

MÁRCIUS. 9. Mész András: BEBUKOTTAK -
- 11 - 16. Szirtes András: LENZ -
- 11 - 23. Válogatás a fekete
DOBOZBÓL
- 11 - 30. Erdélyi M.: TAVASZI
KIVÉGZÉS-

A VETITÉS UTÁN ALTERNATÍV ANTIZENEI JÁTÉK 02-IG

megszűnt a „közös ellenség” összetartó ereje – a szocialista államhatalom ellen addig együttes erővel lázadó szubkultúrák tagjai szétszóródtak szimpátia alapján az új rendszer politikai palettáján, vagy beolvadtak a piacgazdaság valamelyik szegletébe, integrálódva az addig annyira gyűlölt „felszíni” társadalomba.

¶ 1994-ben Nagy Gyula már nem tudta megtartani a klubot, a Vörösmarty Művelődési Ház vezetőségével kialakult konfliktushelyzet a Fekete Lyuk bezárásához vezetett. A következő években, kihasználva a hely renoméját, többen megpróbálkoztak – sikertelenül – a klub üzemeltetésével.

¶ Az 1990-es évek vége felé az egykori Vörösmarty Művelődési Ház épülete, a volt Ganz-Munkáskolónia fürdőjével együtt a Rhema Konferencia-központot üzemeltető A Biblia Szól Egyesület tulajdonába került. A Fekete Lyukból Fehér Lyuk lett, s ezzel lezárult az korszak, amelyet a magyar punk hőskorának lehet nevezni – az „eighties” –, ami a QSS-sal, a CPG-vel, a *Marina Revue*-vel és a többiekkel kezdődött, és a Fekete Lyuk-jelenséggel ért véget

¶ A 1990-es évek végétől számos itt fellépő zenekar, művész és törzsvendég országos ismertségre tett szert, illetve közszereplővé vált. Elég említeni a *VHK*, a *Beatrice*, az *Auróra*, a *PUF*, a *Tankcsapda*, a *Kispál* és a *Borz* zenekarokat, *Gerhes Gábor* képzőművészt, *Ocztos István* építészt, *Pálinkás Szűcs Róbert* újságíró, *Cseh Tamást*, *Király Tamást*, *Zana Zoltánt*, *Till Attilát*, *Soma Mamagésát*, *Rajk Lászlót* vagy *Fodor Gábor* és *Deutsch Tamás* politikusokat. A 21. században a neoavantgárd mozgalmak emlékezete felerősödött. Az underground megnyilvánulások a történészek kutatott témájává váltak, az egykori szereplők pedig történeti források lettek. A negyvenes éveik végén járó volt „lyukasok” megemlékezések és emlékkoncertek sorát rendezték. 2010-ben létrehoztak egy Fekete Lyuk Facebook-nosztalgia-csoportot, ahol ötezer tag tartja aktívan a kapcsolatot egymással. A Kiscelli Múzeumban rendezett kiállítás, valamint a hozzá kapcsolódó koncertek, előadások és tárlatvezetések sikerét a számok bizonyítják: a *Fekete Lyuk – A pokol tornáca. Budapesti Underground '88-'94* nem kevesebb, mint tízezer látogató figyelmét keltette fel.

a Biblia Szól
Egyesület
tulajdonába került,
a Fekete Lyukból
Fehér Lyuk lett

az underground
megnyilvánulások
a történészek
kutatott témájává
váltak, az egykori
szereplők pedig
történeti források
lettek

Beyoncé és Jay-Z a *Mona Lisa* előtt az *Apesh**t* című videóklipben